

VRIJHEID

Voor Mireille, mijn compagnon de route

Liberalism will never die until it has ceased to hope,
will never perish until it has ceased to dare.

– WINSTON CHURCHILL, 1905

VRIJ

**LIBERALISME
IN TIJDEN VAN CHOLERA**

HEID

KAREL DE GUCHT

De Bezige Bij Antwerpen

INHOUD

Inleiding	7
<i>Overmoed en onbebagen</i>	

Het liberale wereldbeeld

1. De druiven der gramschap	15
<i>Over wereldbeeld, wereldbandel en wereldpolitiek in tijden van crisis</i>	
2. De eigenaardige dood van liberaal Vlaanderen?	41
<i>Over liberalisme in tijden van maatschappelijke onvrede</i>	
3. No bourgeoisie, no democracy!	65
<i>Over de neveneffecten van vrijhandel</i>	
4. Het hart van Europa	79
<i>Over mannen en muizen en monsters</i>	
5. Liberalisme in tijden van cholera	115
<i>Over verantwoordelijke vrijheid en liberale verantwoordelijkheid</i>	

Het nationalistische zelfbeeld

6. Communautaire commedia dell'arte of democratisch drama?	127
<i>Politiek theater in drie bedrijven</i>	
Eerste bedrijf. Gegijzeld op Val Duchesse	128
<i>Over onze vreemde liefde voor institutionele atoombommen</i>	

Tweede bedrijf. Opgesloten in een logica <i>Over de denkfouten in het communautaire discours</i>	141
Derde bedrijf. In België gevangen <i>Over politieke spelletjes en hoe ze te spelen</i>	147
7. De Vlaams-nationale kringredenering <i>Over Bart De Wevers goedaardige nationalisme</i>	159

Het internationale doembeeld

8. Het nieuwe soevereinisme <i>Over de ijzeren logica van sterke staten</i>	177
9. Sterke staten, zwakke burgers <i>Over humanitaire interventies in tijden van soevereinisme</i>	193
10. Spreken is zilver, zwijgen is fout <i>Over hoe de diplomatie kan leren uit de fouten van het verleden</i>	203
11. Oorlog en vrede versus schuld en boete? <i>Over de verscheurende keuze voor internationaal recht</i>	215
12. De Arabische Revolutie <i>Over politieke dromen en de economische werkelijkheid</i>	227
Slotbeschouwingen <i>Over leven als liberaal in tijden van cholera</i>	239
Noten	265
Bibliografie	273

Inleiding

Overmoed en onbebagen

Moge U in interessante tijden leven.

– CHINESE VLOEK

Het was onvermijdelijk: de bittere nasmaak van de crisis zou ons blijven herinneren aan de onvervulde dromen van de jaren daarvoor. En bevallig waren ze, de dromen van het liberale tijdperk dat met de afbraak van de Berlijnse Muur aangebroken was. Allesomvattend en alijddurend leek de overwinning van de vrijheid te zullen zijn. Er was geen alternatief meer, onvrijheid had afgedaan, de dreiging was weg en de nog overblijvende achterhoedegevechten baarden ons al met al weinig kopzorgen.

Onbegrensd was de liberale triomf al evenzeer, letterlijk, want in de tien jaar na de val van de Muur werden in een verbazingwekkend hoog tempo technologische, economische en mentale tussenschotten weggewerkt. De politieke bovenbouw volgde. In 1992 werd de Europese Unie boven de doopvont gehouden, bij de ondertekening van het Verdrag van Maastricht. In datzelfde jaar was de Noord-Amerikaanse Vrijhandelsovereenkomst NAFTA getekend en twee jaar later volgde de oprichting van de Wereldhandelsorganisatie of WTO. Decennialang slapende ideeën en jarenlang aanslepende onderhandelingen werden op slag haalbaar. Zelfs de Verenigde Naties leken het cynisme en de lethargie te overstijgen en de opdracht die ze vanouds zouden moeten vervullen – ‘not to bring us to heaven, but to save us from hell’ – eindelijk daadwerkelijk ter harte te gaan nemen.

Het nieuwe was niet zozeer het leiderschap van het Westen, als wel het feit dat de rest van de wereld volgde, mocht volgen, kon volgen.

Alleen al op het gebied van handel: al in de jaren negentig kende de wereldhandel een stevige en stapsgewijze groei, vooral onder aanvoorderschap van de westerse economieën, maar de wonderbaarlijk steile opgang van het voorbije decennium was steeds meer op het conto van de ontwikkelende landen te schrijven. Zorgden de rijke landen in 1990 nog voor 74 procent van die wereldhandel, dan was dat twintig jaar later nog slechts 57,5 procent. Zeker aangezien ook het totale handelsvolume intussen enorm toenam, is dat een ongeken- de prestatie: in de acht jaar voor de financiële crisis stegen de handels- stromen wereldwijd met meer dan de helft.¹ Liberalisme bleek ook voor hen te werken.

Dat de historische koppeling tussen liberalisme en democratie wat trager op gang kwam, mocht niet verbazen. Toch leek ook die een ijzeren wet te zijn. Tegen de eeuwwisseling leefde 60 procent van de wereldbevolking onder een vorm van democratisch zelfbestuur, na twee decennia van spectaculaire vooruitgang aan het eind van een eeuw die gekenmerkt was door totalitarisme, kolonialisme en onderdruk- king.² Een meer dan bemoedigend cijfer, rekening houdend met het bevolkingsoverwicht van die ene staat, China, en dat net de Volks- republiek China een massieve stap in de richting van een vorm van openheid zette door toe te treden tot de WTO, deed het beste vermoeden voor de vrije wereld en dito wereldorde op lange termijn.

Ze had nog lef ook, de nieuwe wereldorde. In Irak werd een dicta- tor de wacht aangezegd, toen nog mét mandaat van de VN-veiligheids- raad, en in Noord-Irak en Kosovo werden minderheden militair ver- dedigd door een internationale interventiemacht – een teken dat de internationale gemeenschap desnoods de verantwoordelijkheid en het recht op zich nam burgers te beschermen tegen hun ‘eigen’ regi- mes in.

Op de valreep van de wrede twintigste eeuw werd, na de economie en de politiek, zelfs het strafrecht geïnternationaliseerd. Na tijdelijke en beperkte tribunalen die een passend antwoord zochten op conflic-

ten in Afrika en de Balkan, werd met het Verdrag van Rome een permanent Internationaal Strafhof (ICC) opgericht. Alweer een primeur.

NAFTA, EU, WTO, ICTY, ICC en R2P – toen stonden de acroniemen nog voor westerse succesverhalen. Van BRICS en PIIGS had niemand toen al gehoord. Geen wonder dat de jaren negentig velen – destijds en nu nog – de indruk gaven tien jaar van onafgebroken liberaal-democratische Sturm und Drang te zijn. Al lijkt de bijbehorende overwinningroes van toen vandaag slechts overmoed.

Eenzelfde hervormingsdrang leek zelfs de Belgische politiek – zelfs die – in haar greep te krijgen. Ook VLD was toen een initiaalwoord dat als muziek in de oren klonk. Voor vele kiezers en een aantal politici was het thuiskomen in een nieuwe partij die wel de vinger aan de pols van de nieuwe tijd had, die de overheid ook in ons verzuilde, overgestructureerde, vermoeide en wat verzuurde landje een andere plaats en modus operandi zou meegeven. Voor anderen was het een succesvolle en geloofwaardige herijking van de liberale waarden die ze al langer koesterden, voortbouwend op een traditie van vernieuwing die de liberale partij altijd al kenmerkte.

En nu, twintig jaar na het onopvallende wonderjaar 1992, waar staan we nu? 'De geschiedenis is vrij,' schreef ik aan het begin van het decennium, 'maar de tijd wacht op niemand.' Dat de geschiedenis op haar vrijheid stond, zijn sommigen met de loop der jaren wel eens gaan vergeten, en intussen lijkt de tijd Europa af en toe achter zich te laten.

Het is een open deur dat de liberale droom vandaag de dag aan diggelen ligt. Als je terugkijkt op de twee decennia die achter ons liggen, kun je er zo de gebeurtenissen uit halen waarop de bittere realiteit haar plaats weer opeiste. Een kroniek van een aangekondigde dood is eenvoudig te traceren in de op barsten staande euro, in de bankencrisis die daartoe leidde, in de deregulering en globalisering die eraan voorafgingen, in de ideologische stellingnamen die deel van het fundament ervan uitmaakten. Een verhaal van politieke overmoed, economische onverantwoordelijkheid, ideologische onwil en maatschap-

pelijk onbehagen. Zo bekeken moest de overwinning van de liberale democratie wel met een doodsmak eindigen. Er zijn meer dan genoeg auteurs die dat verhaal zo bekijken. Het is te lezen in een eindeloze stroom krantenartikels, opiniebijdragen en boeken, nu geschreven door mensen die het toen hadden zien aankomen.

‘Maar is dat wel zo?’ Dat is de vraag die de rode draad vormt in de columns van de Nederlandse schrijver Bas Heijne. Het is het simpele uitgangspunt dat ook mij ertoe aanzet geregeld in mijn pen en constant in de boeken te kruipen: een natuurlijke afkeer van eenvoudige verklaringen en enkelvoudige verhalen, een aandrang om afstand te nemen van al te makkelijk voor waar aangenomen stellingen en om quasi-unanieme vaststellingen op hun vastheid te testen. Omdat ik weet dat de *pensée unique* doorgaans weinig doordacht is, en dat de waarheid zich zelden in makkelijke omschrijvingen laat vatten.

In de hoofdstukken die volgen, probeer ik de gebeurtenissen van de jongste jaren en maanden tegen het licht te houden van de geschiedenis en mijn waardenpatroon en een aantal veronderstellingen of vooroordelen over het gebrek aan relevantie van het liberalisme vandaag de dag te weerleggen. Voor een aantal thema’s die voor mij als politicus en als liberaal van vitaal belang zijn, wil ik telkens weten: *is dat wel zo?*

De geschiedenis vormt daarbij vaak een leidraad. ‘Prudent men are accustomed to say’, schreef Niccolò Machiavelli in zijn *Discorsi* vijfhonderd jaar geleden, ‘that whoever wishes to see what has to be considers what has been; for all worldly things in every time have their own counterpart in ancient times. That arises because these are the work of men, who have and always had the same passions, and they must of necessity result in the same effect.’³

Hij heeft gelijk wat de methode betreft, en de menselijkheid van de geschiedenis – ‘the proper study of mankind is man’ heette het twee eeuwen later bij Alexander Pope – maar ik ben optimistischer over het uiteindelijke resultaat. De geschiedenis van de liberale democratie leert dat er wel een vorm van vooruitgang mogelijk is, dat zelfs van

onze verzameling al te menselijke wezens iets goeds te maken is als de maatschappelijke en politieke instellingen daarop ingesteld zijn, dat de ontzuivering en het onbegrenzen die vandaag de boventoon voeren, als we ze correct inschatten, net niet noodzakelijk steeds hetzelfde effect hoeven te sorteren.

Die ontzuivering komt ongetwijfeld voor een stuk voort uit de overtuiging van het liberale discours van de voorbije jaren. Het onbegrenzen doet zoeken naar een nieuw, geloofwaardig politiek-ideologisch verhaal. Kan zo'n verhaal überhaupt nog liberaal zijn, na al wat er gebeurd is?

Al in 1979 kondigde de Franse filosoof Jean-François Lyotard in *La condition postmoderne* 'het einde van de grote verhalen' aan, het einde van een periode waarin iedereen wereld samen te vatten was in veralgemeende, allesoverkoepelende verhalen. Gedaan is de tijd dat je geloof of je partij een zelfverzekerd en zekerheid biedend kader bood waarin alles begrijpelijk en beschreven was, inclusief een maatschappelijke evolutietheorie, een visie op hemel en hel, op de wereld en jouw eigen plaats daarin. In die zin was het 'liberalisme als religie' – voor wie het dat ooit geweest is – misschien het laatste grote verhaal dat eraan moest geloven.

Verwacht van mij geen poging een dergelijk verhaal nieuw leven in te blazen. Ik heb altijd bedenkingen gehad over de levensvatbaarheid ervan; historicisme en politieke metafysica zijn aan mij niet besteed. Dit boek is geen poging een nieuw groot verhaal te schrijven tegen beter weten in, maar een neerslag van mijn drang om structuur te geven aan talloze kleine verhalen, om te proberen een coherente analyse te maken van al wat op ons afkomt en een narratief te ontwikkelen vanuit liberale waarden die aan betekenis niets hebben ingeboet. Een veel realistischer ambitie misschien, die meer ruimte laat voor twijfel, meer begrip kan opbrengen voor tijdgeest en tegenstanders, maar die desondanks beter dan ongepaste of ongeloofwaardige dromen richting kan geven aan de manier waarop je aan politiek doet.

Een Spaanse uitdrukking wil dat je van sommige mensen, als je ze op de trap tegenkomt, niet weet of ze naar boven dan wel naar beneden onderweg zijn. Het lijkt me de taak van elk politicus duidelijk te maken

waar hij staat, waar hij vandaan komt en waar hij naartoe wil. Alleen zo krijgt hij uitgelegd waarom hij net dáár staat, en niet beneden gebleven is of nog niet hogerop geraakt is. Het is een taak die liberalen in een onliberaal tijdsgewricht meer dan ooit ter harte moeten nemen.

In het meesterlijke *Liefde in tijden van cholera* beschrijft Gabriel García Márquez hoe liefde uiteindelijk alles overwint, hoe echte geliefden zelfs na decennia van eenzaamheid, in een klimaat van epidemieën en woede – *cólera* – een nieuwe kans weten te krijgen. Zelfs al blijken boosheid en liefde vaak dichterbij elkaar te liggen dan je zou denken. Wanneer Florentino Ariza na eenenvijftig jaar, negen maanden en vier dagen weer verschijnt in het leven van zijn eeuwige liefde Fermina Daza, op het moment dat ze net weduwe geworden is, zijn haar woede en afwijzing van zo veel brutaliteit mateloos. En toch kan ook zij hem, juist daardoor, niet vergeten: ‘Haar wens hem te vergeten was de sterkste aanleiding om hem telkens weer voor de geest te halen.’ Met liberalisme is het net zo. Ook hier schuilt in de boosheid de liefde. Ondanks fouten uit het verleden, tekortkomingen en onhebbelijkheden is het fundament sterk genoeg om alle tegenwerpingen te boven te komen. Als de wil er is.

Florentino, koppig en vastberaden, ziet Fermina Daza’s afwijzing voor een liefdesverklaring aan. ‘Het enige wat hem interesseerde was dat haar brief, uit zichzelf, hem de kans gaf, hem het recht gaf, erop te antwoorden. Zelfs meer: hij smeekte om een antwoord.’ Dat was genoeg voor hem. Na een jaar brieven schrijven vonden ze elkaar weer.

Liberalen hoeven geen eenenvijftig jaar, negen maanden en vier dagen te wachten. De uitdaging ligt er. De tijdgeest, uit zichzelf, smeekt om een antwoord. Aan ons om zijn hand te heroveren, om aan te tonen dat liberalisme een kracht in zich heeft die, als liefde in tijden van cholera, onverwoestbaar is.

Het liberale wereldbeeld

1. De druiven der gramschap

Over wereldbeeld, wereldhandel en wereldpolitiek in tijden van crisis

The future ain't what it used to be.

– LAWRENCE PETER 'YOGI' BERRA

Iowa, 1933. – Nergens had de Grote Depressie zo zwaar huisgehouden als in de agrarische regio's in het hart van de Verenigde Staten. Vier jaar na de crash was de verwarring op Wall Street nog steeds compleet. In Washington stond een nieuwe president garant voor een nieuw denk-kader en een ongeziene golf van overheidsactivisme, maar het grauwe gelaat van de crisis was pas echt te zien in de verpauperde gemeenschappen in het midden en het zuiden van Amerika. Waar mijnschachten en eindeloze velden ooit voor een vorm van vooruitgang zorgden, viel de wanhoop nu van mens en landschap af te lezen.

'The Depression is 10 to 12 years old out here', schreef Lorena Hickok, de legendarische reporter die er door de entourage van de president en door haar vriendin Eleanor Roosevelt op uitgestuurd was om de mensen achter de overheidsstatistieken in beeld te brengen, 'These plains are beautiful but, oh, the terrible drabness of life here. And the suffering, for both people and animals [...]. Most of the farm buildings haven't been painted in God only knows how long [...]. If I had to live here, I think I'd just quietly call it a day and commit suicide. The people here are in a daze. A sort of nameless dread hangs over the place.'⁴

Hier was meer aan de hand dan het enkelvoudige beeld dat we meestal van de Grote Depressie hebben. Inflatie en recessie kwamen er boven op maatschappelijke structuren die al decennia achterhaald waren. Het systeem was er de slavernij nauwelijks ontgroeid. Het onderwijs en de werkomstandigheden hadden zich nooit aangepast aan

een moderne economie. Zelfs de New Deal zou daar niet snel iets aan veranderen. De gemiddelde werkloosheid bleef doorheen de jaren dertig meer dan 17 procent, en geen enkel jaar viel ze onder de 14 procent.

De werkloosheid had de zwakste maatschappelijke groepen het zwaarst geraakt. Arbeiders onder de twintig en boven de zestig hadden nog eens dubbel zoveel kans zonder job te vallen als anderen, en ook voor zwarte Amerikanen en ongeschoolden was de uitzichtloosheid totaal.

Amerika, bij uitstek het land waar al wie van een betere toekomst droomde ooit naartoe trok, trok zich nu terug. Miljoenen landarbeiders verhuisden eerst naar de steden, waar ze er nauwelijks beter aan toe waren, permanent werkloos en afhankelijk van de schrale en vaak vernederende sociale bescherming. Zelfs die uitlaatklep bleek niet genoeg: in 1931 alleen al gaven zich honderdduizend Amerikanen op voor een job in uitgerekend... Sovjet-Rusland.

En toen het leek alsof het niet erger meer kon worden, sloeg de natuur toe. In 1934 werd een immense streek op de grens met Kansas, het noorden van Texas en Oklahoma getroffen door de menselijke en ecologische catastrofe die bekend zou worden als de Dust Bowl. Tot voor kort waren pioniers er trots geweest op hun hard bevochten overwinning op de natuur. De hooggelegen vlaktes, land dat nauwelijks bewoonbaar, laat staan bewerkbaar leek, waren er met de jaren stukje bij beetje omgeploegd tot vruchtbare landbouwgrond. Tegen het einde van de jaren twintig al ploegden tractoren enkel nog droog zand, tot een meter diep was de bovenlaag totaal onbruikbaar geworden. Stijgende kosten, dalende prijzen, de toenemende bevolking en hevige concurrentie dwong hen steeds meer oogst, meer katoen en meer tarwe uit de fragiele aarde te persen.

Toen stopte het met regenen, zeven jaar lang. De enorme zandstormen en de in onmenselijke omstandigheden wegvlochtende bevolking – naar schatting zo’n drie miljoen *exodusters* lieten hun hele hebben en houden achter om, vaak tevergeefs, in Californië een beter

leven op te zoeken – zouden deel gaan uitmaken van de Amerikaanse overlevering. Een van hen, Woody Guthrie, legde hun verhalen vast in zijn muziek en werd een van de grondleggers van de Amerikaanse populaire muziek. ‘Rain quit and the wind got high, and the black ol’ dust storm filled the sky,’ klinkt het in zijn ‘Talking Dust Bowl Blues’, ‘and I swapped my farm for a Ford machine and I poured it full of this gas-o-line and I started, rockin’ an’ a-rollin’, over the mountains...’

Maar dit was meer dan het zoveelste bewogen deel van de Amerikaanse geschiedenis. De trek verliep dit keer immers in de andere richting. Voor het eerst werd duidelijk dat er grenzen waren aan de groei, dat vooruitgang niet vanzelfsprekend en zelfs omkeerbaar was. En ook: dat het politieke systeem en paradigma hopeloos verouderd waren.

Guthrie werd, samen met zovele anderen, steeds uitgesprokener en radicaler in zijn politieke verontwaardiging. ‘Now as I look around, it’s mighty plain to see this world is such a great and funny place to be; oh, the gamblin’ man is rich and the workin’ man is poor, and I ain’t got no home in this world anymore.’ De klaagzang was een aanklacht geworden. Daarin zit, meer dan in eender welke wet of theorie of speech uit die jaren, de verklaring voor het protectionisme dat zou volgen: dat voor duizenden Amerikanen uit de Dust Bowl de Amerikaanse droom een nachtmerrie gebleken was.

Brussel, 2010 – Als vrijhandel samenhangt met het geloof in de vooruitgang, wat dan als de economie er structureel op achteruitgaat? Dat was bij mijn aantreden als Europees handelscommissaris, tweeënhalf jaar geleden en is nu nog steeds de kritieke vraag.

Maar het antwoord scheen mee te vallen. Er viel, ondanks het financiële cataclysm van eind 2008, geen noemenswaardige stijging van het protectionisme op te tekenen en jarendertigscenario’s leken zich niet te herhalen. De ene Wall-Streetcrash was blijkbaar de andere niet.

Wereldwijde handelsstromen hadden wel degelijk zwaar te lijden gehad onder de crisis, maar niet zozeer als gevolg van protectionistische maatregelen, als wel doordat de vraag en de exportfinanciering

stokten. Importbeperkingen door G20-leden omvatten maar 1 procent van de wereldhandel in het jaar na oktober 2008. Zelfs toen de crisis op haar hoogtepunt was, ondervond maar 1,7 procent van de Europese export er hinder door, en twee derde daarvan was het gevolg van één wisselvallige handelspartner: Rusland.

Juist daardoor kwam de wereldhandel even snel weer op gang als de economische vraag. In de zomer van 2010 was het internationale handelsvolume al weer 24 procent hoger dan op het dieptepunt een jaar daarvoor en bereikte het min of meer het niveau van voor de crisis, nog eens een jaar eerder. Duizelingwekkend was hij dus zeker, de rollercoaster van de internationale handel, maar hij kwam ook behouden weer op hetzelfde punt terecht.

Verbazend snel zelfs, zeker als je vergelijkt met de jaren dertig toen, na de beurscrash en de protectionistische Smoot-Hawley Tariff Act, waarmee de Amerikaanse invoertarieven op zo'n negenhonderd producten exorbitant hoog werden, de wereldhandel op minder dan drie jaar tijd met maar liefst twee derde terugviel, van 36 miljard dollar tot ongeveer 12 miljard dollar, en jarenlang rond dat niveau bleef sputteren.⁵ Dit keer was het resultaat relatief veel minder uitgesproken, zij het dan op een veel grotere schaal: de wereldhandel kromp van meer dan 10.300 miljard dollar in 2008 tot 8950 miljard dollar in 2009 – een verschil van 'maar' 12,8 procent. En nog belangrijker: het herstel was veel sneller en net zo indrukwekkend.

Waren we, na alle vergelijkingen met de jaren dertig, misschien gewoon iets te pessimistisch geweest? Ik wil het graag geloven. Maar dat is toch wel een al te eenvoudige lezing van de geschiedenis van de Grote Depressie, zo blijkt uit het Pulitzerprijs-winnende boek *Freedom from Fear: The American People in Depression and War* van David M. Kennedy. Kennedy beschrijft levendig en meeslepend hoe het economische drama van de jaren dertig zich ontwikkelde als gevolg van een ongelukkige en perfect natuurlijke samenloop van omstandigheden, waarvan protectionisme maar één element was. Een verhaal van onzekerheid vooral, van onwil en onmacht.

Op de implosie van de New Yorkse aandelenbubbel volgde het ineenstorten van een inefficiënt, met de jaren scheefgegroeid financieel systeem dat de internationale economie lam legde. Bovendien was er een gebrek aan internationaal leiderschap en samenwerking om markten open te houden, wisselkoersen te stabiliseren, liquiditeit te garanderen en de open wereldeconomie politiek te verzekeren. 'De meest doeltreffende manier om het kapitalistische systeem kapot te krijgen is de munt onderuit halen', zou Lenin ooit gezegd hebben, en begin jaren dertig kreeg hij gelijk. De financieel-economische puinhoop leidde overal tot politieke wanhoop, tot populisme, extremisme en oplopende geopolitieke spanningen, die op hun beurt de economische storm verder tot een orkaan aanwakkerden.

Het waren ook jaren van intellectuele twijfel, waarin de waarheid van gisteren vandaag al achterhaald bleek te zijn – het soort paradigmaverandering dat Europese politici van nu niet onbekend is. Zo waren de reacties op president Herbert Hoovers aanpak van de crisis aanvankelijk unaniem lovend, juist omdat die naar de geldende normen zeer pragmatisch en progressief was. Economen prezen het feit dat de president voor de eerste keer in de geschiedenis strijdbaar leiding durfde te geven om de private sector door de crisis te loodsen: 'No one in his place could have done more, very few of his predecessors could have done as much.'⁶

Alleen bleken de grenzen van wat mogelijk en nodig was dag na dag op te schuiven. Niet lang daarna zou Hoover door de kiezer aan de kant geschoven worden en bij historici – niet helemaal terecht – geboekstaafd staan als de president die politiek en intellectueel in snelheid genomen werd door de crisis van 'zijn' *laissez-faire* kapitalisme, vervangen door een man die wél een plan had in verhouding tot zijn verantwoordelijkheid.

Niet dat meteen duidelijk was wat dat plan inhield, maar Franklin Delano Roosevelt verpersoonlijkte de onvrede met de klassieke economische theorieën en de voorzichtig vernieuwende recepten. Hij had blijkaar wel het lef en de intellectuele flexibiliteit die nodig waren

om nieuwe te vinden. 'It is common sense to take a method and try it,' zei Roosevelt, 'and if it fails, admit it frankly and try another. But above all: try something.' Vrijhandel was in die omstandigheden minder van belang.

Het was in feite nooit echt anders geweest. De relatief open wereldeconomie was vooral het gevolg geweest van technologische en logistieke vooruitgang in de decennia daarvoor. Het was iets wat regeringen die in feite nog in de kinderschoenen stonden *overkwam*, veel meer dan een politieke keuze die ze bewust maakten. Dat gold zeker voor Amerikanen. De beruchte Smoot-Hawleytariefwet deed feitelijk niets anders dan bestaande hoge tarieven nog verder de hoogte in jagen, waarbij de gevolgen eerder berekend werden in extra inkomsten dan in termen van een gecoördineerd handelsbeleid. Het was – veelzeggend – het Congres dat unilateraal de tarieven vastlegde, en niet de regering in overleg met de handelspartners aan de andere kant van de grens. Vanaf de jaren veertig zou dit wel het geval zijn, met snel dalende tarieven tot gevolg.

Maar dat dit uit de hand zou lopen, was voor velen toen al duidelijk. Een petitie van duizend vooraanstaande economen waarschuwde voor de nefaste gevolgen van de wet en riep Hoover op zijn vetorecht te gebruiken. Toen dat niet gebeurde, was het signaal onmiskenbaar. De Smoot-Hawleywet gaf de rest van de wereld het teken dat, naarmate de depressie vorderde, de vs opschoven in de richting van hetzelfde autocratische protectionisme waarmee andere landen al een tijd flirtten.⁷

Daarbovenop kwam de oververhitting van het internationale politieke klimaat die zich in de maanden rond de jaarwisseling van 1932 naar 1933, tussen de verkiezing van Roosevelt en zijn eedaflegging, dramatisch aankondigde. In een chaotisch Berlijn werd Hitler tot kanselier benoemd, terwijl Japan met het oog op een inval van Mantsjoerije aankondigde de Volkenbond te zullen verlaten. Daardoor kwam het hele systeem van herstelbetalingen en oorlogsleningen op losse schroeven te staan, de zoveelste klap voor het bankensysteem. Ook

dat passeerde schijnbaar zonder overdreven veel aandacht of actie van de vs.

Het op zichzelf gerichte Washington onderstreepte op die manier dat zijn verbale internationalisme weinig voorstelde als het er echt op aankwam. Ook Roosevelt was volgens David Kennedy doordrongen van een 'abstract, prospective internationalism rather than anything concrete in the here and now. He no doubt hoped that a world of liberalized trade and international cooperation would one day emerge from the sorry mess that war and depression had inflicted on the planet. But no politician as sensitively attuned to the popular temper as Roosevelt was could have failed to register the isolationist spirit that pervaded depression-era America.'

Internationale afspraken en engagementen stonden nu eenmaal niet hoog op de politieke agenda. En dus deed de sterkste economie ter wereld weinig tot niets om de wereldeconomie open te houden, en stak de belangrijkste democratie ter wereld haar nek niet uit toen de globalisering ten onder dreigde te gaan. Integendeel. Hoewel FDR in een open brief aan 52 staatshoofden opgeroepen had tot een stabilisering van het internationale muntsysteem, trok hij zich totaal onverwacht terug uit de cruciale economische conferentie van Londen in 1933 en kondigde hij aan dat Amerika binnen afzienbare tijd niet zou terugkeren tot de goudstandaard, waarmee meteen ook de laatste broze hoop om het financieel-economisch kader te herstellen aan diggelen lag.

Pas in 1936 zouden de vs instemmen met een akkoord om de wisselmarkten te stabiliseren, maar tegen die tijd viel er weinig meer te redden.

Het beeld dat Kennedy schetst, is pijnlijk herkenbaar. Krek dezelfde factoren deden immers in de huidige financiële, economische en ten slotte ook budgettaire crisis weer hun intrede. Gelukkig niet allemaal in dezelfde vorm.

Het internationale handelsregime, verankerd in de Wereldhandelsorganisatie (WTO) en in talloze bilaterale en regionale verdragen – niet het minst in de onwrikbare Europese interne markt – heeft meer dan ooit tevoren zijn nut bewezen. Het wettelijke kader bood met succes weerstand aan de ernstigste verlokkingen om in een paniekkrimp op zichzelf terug te plooiën. Dat Rusland, de enige economische grootmacht die geen lid was van de WTO, wel ongeremd aan die neiging toegaf, onderstreept zowel de aantrekkingskracht van het protectionisme in tijden van crisis, als de weerbaarheid van het internationale handelsstelsel ertegen.

Het toont aan dat wereldleiders van vandaag wel degelijk lessen getrokken hebben uit voorgaande crisissen, dat ze meer dan hun voorgangers inzicht hebben in de complexiteit en verwevenheid van de internationale economie. Het open handelsregime is dit keer wél een bewuste keuze van volwassen politieke overheden die, hoe hun interne staatshuishouding er ook uit mag zien, niet langer de illusie en zelfs niet de hoop koesteren zich af te kunnen zonderen. Er zijn geen eilanden meer, weten zij, ook niet in economische zin. Zelfs China, hoe groot en ambitieus en op zichzelf gericht het ook is, beseft nu dat het geen wereld op zich is, dat zijn welvaart onlosmakelijk verbonden is met buitenlandse markten en bedrijven. Een bewustzijn dat de opkomende naties van het interbellum misten.

Dat inzicht zou eerder versterkt dan verzwakt uit de crisis gekomen moeten zijn. Crisisjaar 2009 heeft onmiskenbaar aangetoond hoe verstrengeld de wereldeconomie intussen geworden is. Niet alleen de financiële stromen negeren ongestoord elke fysieke en staatkundige grens, ook productie- en aanvoerketens zijn meer geïntegreerd dan ooit tevoren. Handel is daardoor geen simpele zaak meer van invoer en uitvoer van afgewerkte producten, maar een ingewikkelde realiteit waarin diensten een groot deel van de meerwaarde uitmaken, waarin twee derde van de Europese import weer geëxporteerd wordt, waarin zowat de helft van alle handelsstromen wereldwijd plaatsvindt tussen afdelingen van hetzelfde multinationale bedrijf. Juist daardoor doken

internationale markten de dieperik in zodra de vraag in een deel van de wereld terugviel en exportfinanciering opdroogde. Een keten is immers maar zo sterk als de zwakste schakel. En anderzijds was de doorstart in Azië, waarbij China zelfs aan het eind van rampjaar 2009 een groei van 9,2 procent optekende, meteen ook de motor voor ons relatief snelle herstel in 2010.

In dergelijke omstandigheden is protectionisme meer dan ooit een gevaarlijke illusie – alsof je jezelf de bloeditoevoer afsnijdt. Dat Rusland sinds de crisis de knoop doorhakte en intussen toetreden is tot de WTO, is een ander teken dat zelfs politiek eigengereide regimes goed weten hoezeer ze economisch nood hebben aan buitenlandse markten, investeringen en kennis.

Wereldleiders hebben bovendien meer gedaan dan weerstaan aan de verleiding om grenzen te sluiten. Elk op zijn manier, van China tot Amerika, vertrokken ze nu van een zeer sterke rol en verantwoordelijkheid van de overheid om de instortende economie overeind te houden. Via bankgaranties en nationalisaties werd zo goed en zo kwaad mogelijk vermeden dat de bodem uit de economie viel. Alle mogelijkheden werden aangegrepen om ervoor te zorgen dat er meer liquiditeit in het systeem gepompt werd. Er werd op toegezien dat herstelplannen snel en, met name binnen de EU, binnen de regels van de interne markt uitgetekend werden. En het gebeurde niet altijd van harte, maar het internationale overleg binnen de G20 en de toenemende rol van het IMF tonen aan dat het besef van wederzijdse afhankelijkheid op geen enkel moment vervaagde.

Integendeel, ook nu werd het macro-economische denkkader verschillende keren doorbroken. Het is intussen een open deur intrappen te zeggen dat de Europese Centrale Bank (ECB) de grenzen van haar beperkende statuten aftast. Ze kocht massaal staatsobligaties van landen in acute problemen en injecteerde ongeveer 1000 miljard euro in de economie bij wijze van goedkope leningen aan banken – de grootse monetaire operaties die de ECB ooit ondernam. Begin september heeft de ECB de details van haar ‘bazooka’ gepresenteerd, tegen het

standpunt van de Bundesbank in. Ze zal voortaan, zonder aangekondigde grens, bestaande overheidsobligaties van eurolanden in nood op de markt kopen om de financieringsvoorwaarden van deze landen leefbaar te houden. Dit echter op voorwaarde dat die landen bindende hervormingsprogramma's, vergelijkbaar met die van Griekenland, Portugal en Ierland, zouden onderschrijven en dat ze formeel de andere eurolanden om financiële hulp vragen. Zo heeft de ECB opnieuw bevestigd dat ze haar mandaat van prijsstabiliteit op een flexibele wijze interpreteert: de rente onder een bepaald niveau houden is noodzakelijk voor de normale werking van haar monetair beleid. Ook de Fed leek, binnen zijn eigen kader, bij momenten alle schroom te laten varen. Ook hier was internationale coördinatie dit keer niet onmogelijk. Zo werkten Fed en ECB uitdrukkelijk in tandem, samen met de Japanse, de Britse en de Zwitserse centrale banken, om in september 2011 bijkomende leningen beschikbaar te maken voor banken.

Het verst van al gingen nog de Europese politieke instellingen. Voorstellen die enkele jaren geleden nog ondenkbaar, laat staan uitvoerbaar waren, werden op korte termijn doorgevoerd alsof het de evidentie zelf was. De zogenaamde *six pack* en *two pack* versterken niet alleen het preventieve luik van de begrotingsdiscipline binnen de Europese Unie, waardoor lidstaten gedetailleerd moeten rapporteren over de opmaak en de uitvoering van hun begroting, maar ze geven de Europese Commissie ook flink wat macht in handen om sancties op te leggen als hun budgettaire of macro-economische toestand uit de hand dreigt te lopen. Intussen besloten de Europese staatshoofden en -regeringsleiders er nog een schep bovenop te doen door een budgettair pact te tekenen waarin sancties vervat zitten die een zekere graad van automaticiteit hebben. De lidstaten die het verdrag onderschrijven – 25 van de 27 – verbinden zich er namelijk toe de voorstellen van de Europese Commissie, inclusief de door haar voorgestelde sancties, goed te keuren tenzij een bijzondere meerderheid onder hen zich daartegen uitspreekt. Er is dus nog wel een achterdeur, maar ze staat slechts op een kier.

Met het rapport van de vier presidenten – Barroso, Van Rompuy, Juncker en Draghi – van afgelopen juli ligt nu ook een duidelijk plan voor over hoe de eurozone op termijn moet evolueren naar een echte economische eenheid. De kernelementen daarvan zijn een geïntegreerd financieel raamwerk dat bankencrisissen moet voorkomen en opvangen, een samenhangend budgettair kader dat het fiscale beleid op nationaal en Europees niveau moet regelen en een bepaalde mate van solidariteit zou inhouden, een gezamenlijk economisch beleid dat de nationale economieën daadwerkelijk op elkaar aansluit en ten slotte het bevorderen van de democratische legitimiteit en verantwoording in de werking van die ‘economische en monetaire unie 2.0’.

Er zijn ook tijdens deze crisis flink wat heilige huisjes over de rol van de overheid en de macht van de EU gesneuveld. Het gaat nog steeds niet ver genoeg voor een op hol geslagen financieel systeem, maar niemand kan beweren dat men Roosevelts ‘above all: try something’ niet ter harte genomen heeft.

De Verenigde Staten en China laten niet na Europa of een individuele lidstaat geregeld op de vingers te tikken. Dat doen ze niet altijd terecht en veelal voor intern gebruik, maar ook uit angst. Diezelfde angst brengt hen ertoe actief tussen te komen. Het beeld van Obama die tijdens de G20 in Cannes aanschuift bij het diner van Europese staats- en regeringsleiders, contrasteert fel met Roosevelts afwezigheid in Londen tachtig jaar eerder.

Toch zal de onderliggende tendens, de reden waarom protectionisme steeds weer de kop opsteekt, de wereldhandel nog een tijd bedreigen – meer nog dan in het oog van de storm drie jaar geleden. De dramatische gevolgen van de crisis worden voor veel mensen immers nu pas duidelijk, terwijl de begrotingscrisis veel overheden de middelen ontnemt om de pil te vergulden.

De werkloosheid neemt hand over hand toe en wordt steeds structureler. Voor de hele EU ligt de werkloosheid nu net onder de 10 procent, maar dat op zich al weinig hoopgevende cijfer verbergt een nog

negatievere ontwikkeling in sommige regio's en segmenten van de arbeidsmarkt. De jongerenwerkloosheid is zowat het dubbele, en bijna 4 procent van alle werkzoekenden zijn al meer dan een jaar aan het zoeken, de helft daarvan al meer dan twee jaar. In de zwaarst getroffen landen geeft dat een ronduit grimmig beeld: Spanje heeft te kampen met een werkloosheidsgraad van bijna 25 procent, ruim 5,6 miljoen mensen zijn er op een uitkering aangewezen en bijna 50 procent van de jongeren geraakt niet aan een baan. In sommige lidstaten is er stilaan sprake van een *lost generation*, van een menselijke *dust bowl*.

Met zulke cijfers worden de basisregels van het economische systeem – inclusief de economische openheid – hoe dan ook in vraag gesteld. 'Crise – Faut-il fermer les frontières?' vroeg het toonaangevende Franse weekblad *L'Express* zich dan ook af in aanloop naar de presidentscampagnes.⁸ De delokalisaties, de toename aan sociale plannen, het uithollen van de economische soevereiniteit van het land zijn volgens *L'Express* in elk geval onmiskenbaar en onhoudbaar. Ook *Le Monde* stelde hardop en in alle ernst de vraag: 'Peut-on vraiment consommer 100% français?'⁹ Een groep Franse intellectuelen rond Benjamin Masse-Stamberger ziet dan ook een 'onvermijdelijk protectionisme' opgang maken, niet als bedreiging maar als uitdaging: 'Le temps est donc venu de définir un protectionisme positif, européen, social et écologique.' Je zal mij niet horen beweren dat Parijse intellectuelen representatief zijn voor heel Europa, maar het is een analyse en een boodschap die steeds meer weerklank vindt. In de eerste plaats bij Franse kiezers en politici, in wier campagnes soortgelijke geluiden opgetekend worden. 'Le patriotisme industriel' noemt de een het, terwijl de ander pleit voor 'une grande loi "achetons français" pour défendre les PME'. 'Tout le monde dit "acheter français", je préfère dire "produire en France"', dixit de voormalige bewoner van het Elysée. Ook op het vlak van handelsbeleid was het niet zozeer Sarkozy tegen Hollande of meerderheid tegen oppositie, als wel Frankrijk tegen de wereld. Frankrijk heeft nu een *ministre du Redressement productif*, Arnaud Montebourg, die openlijk het vrijhandelsakkoord met Zuid-Korea in vraag stelt, dat volgens hem

‘naïvement passé’ werd. Is niet eerder zijn analyse van de problemen waarmee de Franse auto-industrie kampt naïef?

Die dreigende politieke faseverandering geldt evenzeer voor de vs, waar men niet nalaat erop te wijzen dat de werkloosheid in geen enkel verkiezingsjaar sinds de Tweede Wereldoorlog meer zo hoog geweest is. ‘Mon boulot part en Chine’, zo vatten Parijse manifestanten het eenvoudig samen in een slogan die zelfs Amerikaanse politici zouden begrijpen.

Ook vanuit de bedrijfswereld klinkt de vraag om bescherming steeds luider. Als vrijhandel een goed idee leek toen Amerikaanse bedrijven research van Amerikaanse universiteiten in Amerikaanse banen leken om te zetten, dan is dat veel minder het geval nu Chinese fondsen er bedrijven opkopen, goedkopere producten afzetten en zelfs op academisch vlak aan een inhaalbeweging begonnen lijken te zijn.

Dat de stemming radicaal omgeslagen is, zelfs veel verder doorgeslagen is dan de economische realiteit verantwoordt, blijkt ook uit het debat dat leidde tot de Chinese Currency Law. Die wet, intussen goedgekeurd door de Senaat, zou het de vs mogelijk maken handels-sancities te treffen tegen landen die hun munt systematisch onderwaarden – lees: China.

President Obama heeft zich tot nog toe wat op de vlakte gehouden over wat je in termen van handelsbeleid als *de nucleaire optie* zou kunnen bestempelen, en benadrukte telkens dat het Amerikaanse antwoord altijd realistisch en in overeenstemming moet zijn met internationale verdragen en engagementen. Maar bij de meeste andere toppolitici is minder reserve te merken. Nancy Pelosi, fractieleider van de democraten in het Huis van Afgevaardigden, stelde voor om de handelsverdragen met Zuid-Korea, Colombia en Panama van de politieke agenda te halen en nadrukkelijk voorrang te geven aan de Currency Bill: ‘I think we should call a halt to voting on any of these things until we say to the American worker, we’re on your side.’ De onderwaarding van de yuan kost de vs immers meer dan een miljoen jobs. Zo beweerde ze.¹⁰

Eenzelfde discours is te horen bij de republikeinse presidentskandidaat Mitt Romney, die al aankondigde dat hij vanaf dag één China zou erkennen als valutamanipulator, zonder angst voor de uiteindelijke gevolgen. ‘We can’t just sit back and let China run all over us. People say, “Well, you’ll start a trade war.” There’s one going on right now, folks. They’re stealing our jobs. And we’re going to stand up to China.’¹¹

Ook nu is de economische realiteit veel complexer dan het politieke opbod doet vermoeden. Niet alleen is de yuan de voorbije jaren, langzaam maar zeker, zo’n 30 procent opgewaardeerd ten opzichte van de dollar¹² en benadert hij daarmee volgens sommige inschattingen stilaan zijn normale marktwaarde.¹³ Ook de gevolgen van die onderwaardering zijn niet zo eenduidig als politici ze doorgaans voorstellen. Niet alleen drukt China op die manier de prijzen voor Amerikaanse consumenten en producenten, het maakt het ook duurder voor Chinese fondsen om Amerikaanse bedrijven op te kopen, nochtans een ander populair verwijt. Bovendien bestaat de Chinese exportsector voor zo’n 43 procent uit niet-Chinese bedrijven, waaronder alle Amerikaanse elektronicareuzen en producenten van consumptiegoederen.¹⁴ En ondanks het beeld van Amerika en China als communicerende vaten is het Amerikaanse handelstekort hand over hand toegenomen terwijl de waarde van de yuan langzaam bleef stijgen.

Maar een beeld zegt meer dan duizend woorden – zeker een doembeeld. Het is een verhaal dat er niet alleen in westerse ontwikkelde economieën in gaat als zoete koek. Ook tussen ontwikkelingslanden en opkomende economieën onderling lopen de spanningen op. Het was Brazilië dat in de WTO een voorstel op tafel legde om *currency-dumping* aan de kaak te stellen en onevenwichten die het gevolg zijn van een manifest ondergewaardeerde munt aan te vechten met handels-sancties.¹⁵

Het land lijkt ook het voortouw te nemen in het uitdokteren van een nieuwe generatie handelsbarrières. Zo verhoogde Brazilië eind 2011 drastisch de belastingen op auto’s die voor minder dan 65 procent

uit lokaal geproduceerde onderdelen bestaan, waardoor op sommige buitenlandse merken nu tot 55 procent taksen betaald wordt.

Ook hier is het steeds meer China dat in het vizier genomen wordt. Het land dat door ons vaak eenzijdig als een sterke rivaal gezien wordt, schrikt immers zelf terug van de concurrentie uit China, met wie zijn handel op tien jaar tijd maar liefst verzeventienvoudigd is.¹⁶ Beschermende maatregelen vormen er een vast onderdeel van een breder industrieel beleid dat wil inzetten op innovatie, onderzoek en ontwikkeling, en dat ervoor moet zorgen dat Brazilië niet alleen toeleverancier blijft van grondstoffen en landbouwproducten, maar ook op vlak van industriële productie mee zou zijn. Maar het resultaat is manifest in tegenstrijd met het beleid van open markten waar het land voor getekend heeft als lid van de WTO, en raakt naast Chinese importeurs ook Europese bedrijven.

De wereldwijd aanhoudende, zelfs toenemende populaire vraag naar bescherming verklaart ook waarom het beperkte en zogezegd tijdelijke protectionisme van tijdens de crisis opmerkelijk volhardend is gebleken. Tussen november 2011 en afgelopen juni hebben Europa's voornaamste handelspartners nog 123 nieuwe beperkingen ingevoerd, in een hoger tempo dan ooit sinds het begin van de crisis. Dat brengt het totaal op 534 maatregelen sinds eind 2008, en ondanks de uitdrukkelijke toezegging van de G20-leiders om er zo snel mogelijk komaf mee te maken, is slechts 17 procent daarvan intussen weer ingetrokken. Aan de exquise tafel van de G20 worden de schotels met hypocrisie gekruid. De protectionistische maatregelen nemen niet alleen in aantal toe, ze worden ook gesofistikeerder, of is veeleer het woord 'pervers' op zijn plaats? Ze zijn niet langer beperkt tot quota of tarieven. Het arsenaal werd uitgebreid met een pleiade niet-tarifaire beperkingen, opgelegde plaatselijke productie (*local content*), beperking van de buitenlandse kapitaalbreng in een joint venture, verplichte lokale investeringen in onderzoek en ontwikkeling, misbruik van gezondheidsvereisten enzovoort.

Al deze elementen en ontwikkelingen zullen de globale economie de komende jaren nog zwaar op de proef stellen. Vrijhandel is alleen houdbaar als het *meer* is dan een internationale verplichting. Het is een politieke keuze en ze kan dus net zo goed weer ongedaan gemaakt worden als de politieke context verandert.

Kenschetsend daarvoor is de onmogelijkheid tot multilaterale afspraken te komen in het kader van de Wereldhandelsorganisatie. Het zou zagezegd moeilijk, zo niet onmogelijk zijn om nog multilaterale akkoorden te sluiten, omdat de WTO te veel leden zou tellen. Onzin. De reden is dat de belangrijke spelers het niet meer eens kunnen worden. Omdat de politieke wil en de politieke moed ontbreken. Dat de Europese Unie wel compromissen wil sluiten tussen de ontwikkelde economieën (*mature economies*), de ontwikkelende economieën (*emerging economies*) en de ontwikkelingslanden, wordt als naïef omschreven. Dat is de tijdgeest.

In een klimaat van financiële onzekerheid, economische ellende en diplomatieke spanningen komt de bereidheid om, letterlijk en figuurlijk, met mekaar zaken te doen onder druk te staan. Wie de economie bekijkt als een *zero-sum game*, een wedstrijd waarbij elk de regels tracht om te buigen om een voordeel te behalen op de tegenstander, stelt hoe dan ook de vrije markt op zich in vraag. En net die mentaliteit dringt steeds verder door.

Als de legitimiteit van de vrije markt nauw verbonden is met het geopolitieke klimaat, staan ons nog zware jaren te wachten. Dat is ook de analyse van Gideon Rachman, journalist bij de *Financial Times*, in zijn jongste boek *Zero-Sum World*. Een beschadigde, disfunctionele wereld-economie en de opkomst van nieuwe rivaliteiten hebben de wereld steeds meer in hun macht, betoogt hij, zodat de opkomst van de een steeds vaker gezien wordt als een bedreiging voor de ander.¹⁷ De jongste jaren is de wereld zo geëvolueerd van een 'Age of Optimism' naar een 'Age of Anxiety', naar een wereldbeeld waarin angst en afgunst de boventoon voeren, een wereld waarin een geopolitiek ongeluk in een

klein hoekje schuilt en de wereldeconomie het meest plausibele slachtoffer lijkt.

Dat gebeurde razendsnel en tegen alle verwachtingen in. Dik tien jaar geleden leek de overwinning van het liberaal-democratische model nog compleet, gesteund op de overtuiging dat de democratie alle alternatieve modellen ten grave had gedragen, dat de markt het pleit definitief gewonnen had van de staat, en dat nieuwe technologieën komaf zouden maken met verouderde vormen en gedachten. De ideologie van het optimisme wilde bovendien dat uit de overwinning van de democratie ook de onmogelijkheid van oorlog zou volgen – wat Thomas Friedman maar half schertsend ‘de McDonald’s-theorie van conflictpreventie’ zou noemen: nooit hebben twee landen waarin McDonald’s een filiaal heeft met elkaar een oorlog uitgevochten. En de ultieme garantie van de liberaal-democratische overwinning was de ‘geopolitieke verzekeringspolis’ die ervan uitging dat de Amerikaanse militaire overmacht van dien aard was dat elke bedreiging van het systeem zonder twijfel gepareerd kon worden.

Anno 2012 schiet er van dat beeld nog weinig over. Het geloof in de kracht van technologie blijft waarschijnlijk nog het best overeind, niet alleen om economische redenen maar ook omwille van de manifestanten die er met Facebook en smartphone in slaagden enkele van de repressiefste regimes ter wereld omver te werpen. Hun tegenstanders kunnen echter even goed met die dingen overweg.

Zeker het democratische optimisme heeft sinds de jaren negentig een serieuze knauw gekregen. Voor de Arabische Lente sprak Freedom House in zijn jaarlijkse rapport over de meest langdurige terugval van de mensenrechtensituatie sinds zijn eerste onderzoek veertig jaar eerder. Hoewel vele landen nog steeds als *democratisch* gekend zijn of zichzelf zo omschrijven, is die democratie er steeds verder uitgehold tot een schijnvertoning, zijn verkiezingen er een verplicht nummertje, terwijl een ‘groeierende paranoia’ ten opzichte van hun bevolking de politieke leiders in zijn macht heeft. Hoewel de Arabische revoluties zowel tot hoop aanleiding geven als tot angst, is het globale beeld er intussen

verder op achteruitgegaan. 'Een toenemende stoutmoedigheid van de machtigste autoritaire regimes ter wereld ging samen met de onwil of het onvermogen van de democratische landen om de autoritaire uitdaging aan te gaan, met alle gevolgen van dien voor de vrijheid wereldwijd.'¹⁸ Slechts 45 procent van de wereldbevolking leeft intussen in een land dat als 'vrij' te omschrijven is – *al of nog*, het is maar hoe je het bekijkt.

De McDonald's-theorie over de onmogelijkheid van oorlogen werd intussen, na het drama van Kosovo en de inval in Georgië, al helemaal naar de prullenmand verwezen, terwijl de Amerikaanse militaire overmacht in Irak en Afghanistan tegen haar politieke grenzen aanbotste.

En de hegemonie van de vrije markt ten slotte? Wie daar in 2008 niet helemaal in mee was, heeft sindsdien meer tegenbewijs kunnen verzamelen dan hij ooit had durven hopen. Terwijl de belastingbetaler in het Westen in de bres mocht springen om privébankiers van hun verantwoordelijkheid te ontlasten, boekte elders het etatisme het ene economische succes na het andere. In opkomende grootmachten waar de staat het voortouw nam, leek de economie stabiel en sterker dan ooit. Tot zover een einde van de geschiedenis.

Het is niet de eerste keer dat de geschiedenis de ommezwaai maakt van een 'Age of Optimism' naar een 'Age of Anxiety'. In 1909, een kleine eeuw voor Francis Fukuyama zijn *Einde van de geschiedenis* afkondigde, publiceerde de Britse schrijver en politicus Norman Angell zijn bestseller *The Great Illusion*. De illusie waarvan sprake in de titel, was de geopolitieke en militaire krachtmeting waarin alle grootmachten van toen zich lieten meeslepen. In weerwil van de vereisten van de moderne tijd en dus tegen hun eigen belangen in, zo beweerde Angell. De welvaart, de vooruitgang en het welzijn van een land hingen immers op geen enkele manier nog af van zijn politieke macht, schreef hij, want in een wereld waarin financiële netwerken en grensoverschrijdende technologie voor onderlinge samenhang en dus ook afhankelijkheid zorgden, waren diplomatieke en militaire conflicten een ana-

chronisme geworden – niet alleen onnodig maar ook onmogelijk. Geen zinnig politicus die zich daarmee zou inlaten, toch?¹⁹

Zijn talrijke lezers zouden snel tot het besef komen hoe ver zijn mooie en hoopvolle en lovenswaardige these van de realiteit verwijderd was. Toen al was het liberaal-democratische wereldbeeld, de ‘trotse toren’ van de negentiende-eeuwse beschaving, onherroepelijk ondergraven door populisme en virulent nationalisme, het optimisme aangetast door naijver en nihilisme, de economie overschaduwd door de politiek en de technologie ingepalmd voor militair gebruik.²⁰ Het bloemerige fin-de-sièclegevoel zou snel plaatsmaken voor een bloedेरige nieuwe eeuw.

De decennia die Angells boek voorafgingen gaven nochtans meer dan genoeg inspiratie voor een dergelijke analyse. Het blijft fascinerend hoe het Europa van eind negentiende eeuw, tijdens de eerste golf van globalisering en niet toevallig ook de hoogdagen van de liberale democratie, een soortgelijke ontwikkeling kende als die van een eeuw later.

Zo was het een ongeziene technologische vooruitgang die de tweede industriële revolutie ontketend had en van de wereld voor het eerst een dorp maakte. De opkomst van telefoon, telegraaf en trein hadden natuurlijke grenzen en dus ook handelsbarrières als nooit tevoren overwonnen – men sprak triomfantelijk van ‘the annihilation of distance’ – maar voor veel mensen hield die ontwikkeling ook een economische, maatschappelijke en culturele bedreiging in.²¹ Verander ‘telegraaf’ door ‘internet’ en ‘treinen’ door ‘vliegtuigen’, en dit scenario klinkt zeer bekend in de oren.

De economische gevolgen waren enorm. Zowel in de breedte als in de hoogte leken er geen grenzen aan de groei te zijn. Nieuwe buitenlandse markten ontwikkelden zich razendsnel, de tertiaire sector en de productie van massaconsumptiegoederen maakten opgang en nieuwe industriële machten verdrongen langzaam maar zeker de traditionele zwaargewichten. Opnieuw: vervang ‘Duitsland en de Ver-

enigde Staten' door 'China en Brazilië' en we kunnen ons er iets bij voorstellen.

Het nieuwe kapitalisme hield ook een sterke concentratie van kapitaal en economische macht in – van de autoconstructeurs die we vandaag de dag nog kennen, tot de veelbesproken *Grossbanken* – wat samen met chronische bankencrisissen en opmerkelijke corruptieschandalen niet bepaald een beter imago opleverde. Moderne antiglobalisten zullen zeggen dat het nooit anders geweest is.

En de combinatie van die nieuwe assertieve spelers en de schaalvergroting was aanleiding voor een vrij onbestemd gevoel van onmacht, een idee dat de goede tijden niet lang zouden duren. Waar je als ondernemer ook keek, overal kwam je Amerikanen en Duitsers tegen, schreef een Brits historicus over die jaren. 'American trusts and German *Kartellen*, controlling their own home markets, were dumping their products in non-protected countries and though the influence of this was hardly felt yet in England, the very existence of such tactics bred a secret terror. [...] Technical innovations were now *their* specialty; they were admirably organized, they had discovered within their borders vast resources of iron, coal, and oil [...]. Where was it all to end?'²²

Die vraag werd steeds vaker aan de politiek gesteld, waardoor de rol van de overheid fundamenteel bijgestuurd werd. Was de *nacht-wakersstaat* halverwege de negentiende eeuw nog een ideaal en zelfs een evidentie, dan bleef daar vijftig jaar later nog weinig van over.

Ook al was de toegenomen welvaart op papier onmiskenbaar, zelfs voor de lagere klassen, ze had veel mensen vooral de ogen geopend voor wat ze niet hadden en hen meer dan ooit geconfronteerd met de nadelen en de contradicties van de economische groei. In een democratie – want ook die was aan een opmars bezig – werd meer en meer naar de overheid gekeken om het kapitalisme in toom te houden, welvaart beter te spreiden en kansen eerlijker te verdelen.

Het was Winston Churchill, toen nog een rijzende ster aan het politieke firmament en vooral een populair schrijver, die de sfeer aan het eind van de negentiende eeuw later treffend omschreef: 'The great vic-

tories had all been won. All sorts of lumbering tyrannies had been top-pled over. Authority was everywhere broken. Slaves were free. Conscience was free. Trade was free. But hunger and squalor were also free and the people demanded something more than liberty.'

'Something more than liberty' – daar was zelfs de meest vooruitstrevende overheid op dat moment niet op voorzien.

Elk tijdperk heeft het handelsregime dat het verdient.

De Amerikaanse hoogleraar Peter Marsh heeft beschreven hoe het politieke draagvlak voor vrijhandel in Europa binnen enkele decennia enorm verbreedde en ook weer verdween. In *Bargaining on Europe: Britain and the First Common Market 1860-1892* legt hij uit hoe in de tweede helft van de negentiende eeuw onder impuls en leiding van het Verenigd Koninkrijk een netwerk van vrijhandelsverdragen afgesloten werd dat voor het eerst een eind maakte aan talloze, soms eeuwenoude handelsbarrières in heel West- en Centraal-Europa. Net als vandaag was er toen een echt opbod aan handelsovereenkomsten waarmee rivaliserende bedrijfssectoren buitenlandse markten trachtten open te breken en rivaliserende regeringen de banden met politieke partners zochten aan te halen.

Een opbod met positieve gevolgen, want het zou tot de jaren negentig van de twintigste eeuw duren voordat de Europese markt weer zo geïntegreerd zou zijn. In de jaren na het Frans-Britse akkoord van 1860 tekende Frankrijk elf en Groot-Brittannië vier nieuwe akkoorden, en door het inschrijven van *most favorite nation*-clausules – landen geven aan elkaar de beste voorwaarden die ze met een willekeurig ander land hebben afgesproken – versterkten deze handelsverdragen mekaar tot een de-facto multilateraal regime, zodat je halverwege het decennium echt van een geïntegreerde Europese markt kon spreken. Frankrijk, België, Zwitserland en Italië gingen nog een stap verder en installeerden een Latijnse Monetaire Unie, en ook veel niet-tarifaire beperkingen werden afgeschaft, zoals de vaarrechten over de Schelde en de Rijn.

‘It is really a great European operation!’ concludeerde de liberale stamvader William Gladstone – en dat in een tijd waarin van een politiek gedragen Europees project zelfs in theorie nog maar nauwelijks sprake was. Maar het opbod werkte al snel ook in de andere richting, en met de jaren werd het netwerk uitgehold, ontmanteld en afgebroken. Eerder afgesloten verdragen werden niet verlengd of gewoon opgezegd, het politieke leiderschap om de markt in stand te houden brokkelde af. Economische en politieke belangen die eerst integreerend gewerkt hadden, werkten nu het desintegreren van de Europese openheid in de hand. Door de zogenaamde Grote Depressie van de jaren zeventig van de negentiende eeuw, in gang gezet door de crash van de beurs van Wenen in mei 1873, was het vertrouwen in de open markt onderuitgehaald, en de kwakkelende economie in de daaropvolgende jaren deed het ondernemersvertrouwen evenmin deugd.

Tezelfdertijd brak de Frans-Duitse oorlog de economie en het moreel van Frankrijk, terwijl een emotioneel en uitdagend nationalisme overal in Europa opgang maakte. De overmoedige jonge naties hadden sowieso geen zin hun nieuw verworven macht aan banden te laten leggen, het minst van al nog door bindende afspraken met andere landen. Duitsland gaf het tempo aan in verstaatsing, zowel in de uitbouw van een prille verzorgingsstaat, als bij het ondersteunen van de jonge industrie, als ter meerdere eer en glorie van de nagelnieuwe natiestaat. Waar vrijhandel aanvankelijk de juiste formule gebleken was om de industrie van de grond te krijgen, daar bleek ze nu in de weg te zitten van belangrijker diplomatieke doelstellingen en dure sociale plannen.

De vastberadenheid van Europese leiders om hun industrie een duwtje in de rug te geven ging als vanzelf samen met hun bereidheid concurrenten buiten te houden, stelde Marsh vast, en de vraag om bescherming klonk steeds luider. Garanties van ‘fair trade’ en strikte reciprociteit in handelsrelaties werden steeds uitdrukkelijker geëist²³ en zelfs de Britse premier lord Salisbury moest toegeven dat er in een dergelijke concurrentiële omgeving geen plaats was voor naïviteit: ‘To hold your own, you must be prepared, if need be, to inflict upon the

nations which injure you the penalty which is in your hands, that of refusing them access to your markets.’

Toch was de koerswijziging niet overal even drastisch. Het gebeurde eerder stap voor stap, samen met een andere ontwikkeling in de richting van een meer unilateraal handelsbeleid waarbij elk land op zijn manier ervan overtuigd raakte dat het zijn industriële beleid geheel zelf moest kunnen uitstippelen. Het Verenigd Koninkrijk keerde terug naar een louter unilateraal handelsliberalisme, nu meer nog dan daarvoor gericht op de vs en op zijn koloniën. In Frankrijk ging het protectionisme overheersen en Duitsland werd steeds eigengereider, minder open en meer op het oosten gericht.

En vooral voor de kleine landen, in de eerste plaats voor België, mondde die politisering van de economie uit in een economisch, en later ook in een politiek drama. Niet voor niks werd het handelsnetwerk van de jaren zestig van de negentiende eeuw uitdrukkelijk door Paul-Henri Spaak aangehaald toen hij een kleine eeuw later de onderhandelingen voor een Europese Economische Gemeenschap aanstuurde. ‘La vocation européenne de la Belgique s’affirme,’ schreef hij in 1955 met een hervonden optimisme, ‘inspirée par sa position de petite nation au centre d’un continent troublé.’

De grondleggers van de Europese integratie begrepen immers als geen ander de wisselwerking tussen economie en politiek. Zij wisten dat het getroebleerde Europa zijn mentale grenzen pas zou overstijgen als werd afgerekend met de economische bekrompenheid. Zij herinnerden zich wel, in tegenstelling tot de *zero-sum*-denkers van nu, wat er gebeurde als je om welke reden dan ook muren rond je economie tracht te bouwen.

Binnen-Mongolië, 2012 – Er loopt een treintraject van Beijing naar Urumqi, bijna 3500 kilometer lang, waarlangs de ecologische impact van China’s groei met het blote oog zichtbaar is. Op enkele uren van Peking verwijderd neemt de droogte het steeds meer over, tot alleen nog een eindeloze woestijn te zien is.²⁴ De zandstormen blazen aan tot

voorbij de hoofdstad, zelfs tot in Korea en verder zijn ze te merken, maar ook politiek Peking zet zich schrap tegen het fenomeen.

Woestijnvorming is immers maar een voorbeeld van de enorme ecologische impact die China's groei met zich meebrengt. Als gevolg van overbegrazing, die zelveen gevolg is van de toegenomen vleesconsumptie in China, door ontbossing en droogte zou het aantal zandstormen verzesvoudigd zijn ten opzichte van vijftig jaar geleden. Een derde van het onmetelijke land zou intussen verzand zijn.²⁵

De Chinese Dust Bowl zette een migratiestroom in gang die enkel in de tientallen miljoenen te schatten is. In totaal zouden er intussen meer dan 220 miljoen arbeidsmigranten uit het binnenland weggetrokken zijn naar de steden, bijna dubbel zoveel als in 2000,²⁶ waar hun lot vergelijkbaar is met dat van de Californische migranten decennia eerder. In Shenzhen zijn maar 2,5 miljoen op een totaal van 14 miljoen mensen officieel erkend als inwoner. Voor de anderen is het, door het systeem van verblijfsregistratie of *bukou*, een dagelijkse beproeving iets gedaan te krijgen via de normale overheidskanalen, voor hun kinderen een plaats te vinden in het onderwijs, gezondheidszorg en pensioenrechten af te dwingen.²⁷ Zij vallen tussen wal en schip, op papier verankerd aan een platteland waar de tijd voor de overheidsinstellingen is blijven stilstaan en in werkelijkheid veroordeeld tot steden die niet op hen berekend zijn.

Over de gelijkwaardigheid van de *workin' man* en de *gamblin' man* moeten ook zij zich niet te veel illusies maken. China's Gini-coëfficiënt, de maatstaf voor het verschil tussen arm en rijk, zou intussen rond de 0,47 liggen, net boven die van de Verenigde Staten. In de 27 EU-lidstaten samen is dat 0,30.²⁸

Wrijvingen met de lokale bevolking laten niet lang op zich wachten. De toestroom van nieuwe arbeidskrachten zet een neerwaartse druk op de lonen en onmenselijke werkomstandigheden in fabrieken leiden steeds meer tot protesten. Het aantal 'massa-incidenten' zou intussen opgelopen zijn tot meer dan het dubbele van vijf jaar geleden, en het zijn meestal arbeidsomstandigheden of ontwikkelings-

projecten en onteigeningen door de overheid die de manifestanten in het verkeerde keelgat geschoten zijn.²⁹

Ook zij dreigen hun geloof in het systeem te verliezen, en Peking beseft zeer goed dat repressie alleen daar niet tegen bestand is. 'How do you frighten a man whose hunger is not only in his own cramped stomach but in the wretched bellies of his children?', vroeg John Steinbeck zich af in *The Grapes of Wrath*. 'You can't scare him – he has known a fear beyond every other.'

We onderschatten vaak hoezeer de economische permanente revolutie in China alles in vraag stelt wat de bevolking enkele jaren geleden nog voor vanzelfsprekend hield, hoe het draagvlak van het systeem er samenhangt met de economische vooruitgang en het kunnen opvangen van de menselijke drama's die zich ondanks en wegens die groei dag aan dag voordoen. Ook zij eisen *freedom from fear* en ook voor hen is de legitimiteit van de vrije markt – een keuze die ze bewust en spectaculair gemaakt hebben – nooit vanzelfsprekend.

Is het Chinese systeem opgewassen tegen de huiveringwekkende uitdagingen waarmee het geconfronteerd wordt? Het is geen vraag voor China alleen. Het is ook aan ons om hen ervan te overtuigen dat de volgende fase in hun economische ontwikkeling, ook als die minder harmonieus verloopt dan tot nog toe het geval was, alleen kans op slagen heeft als ze samen met buitenlandse bedrijven en regeringen uitgestippeld wordt. Om duidelijk te maken dat de grootste economieën ter wereld het meest te winnen hebben bij een open wereldconomie en zich niet kunnen veroorloven die te laten verzanden.

Om ervoor te zorgen dat de Chinese New Deal zijn internationale verantwoordelijkheid nooit tracht te ontlopen.

2. De eigenaardige dood van liberaal Vlaanderen?

Over liberalisme in tijden van maatschappelijke onvrede

Let's sing another song, boys
This one has grown old and bitter

– LEONARD COHEN

Soms lijkt de neergang van een politieke partij even onverklaarbaar als onverwacht.

In *The Strange Death of Liberal England* beschrijft historicus George Dangerfield de snelle en onaangekondigde ondergang van de Britse liberale partij, nu zo'n honderd jaar geleden.³⁰ Bij verkiezingen aan het begin van de twintigste eeuw haalde die nog een historisch grote meerderheid van de zetels in het Lagerhuis en leek ze meer dan ooit de vanzelfsprekende leidinggevende partij van het land te zijn. Een goede vijftien jaar later was ze voorgoed van het politieke toneel verdwenen. 'It never recovered from its victory', schrijft Dangerfield.

Die opmerkelijke ontwikkeling was volgens zijn ronduit schitterende historische studie uit 1935 echter volkomen verklaarbaar, zelfs vanzelfsprekend. De oorzaak ervan is te vinden in het stormachtige maatschappelijke klimaat dat al lang vóór de Eerste Wereldoorlog Engeland in zijn greep hield. In het oog van die storm bleek de liberale partij toen al een fenomeen uit het verleden te zijn, gebaseerd op een wereldbeeld dat was blijven steken in de wereld van gisteren, een politiek project dat geen antwoord meer bood op de vragen van morgen.

Het waren ook geen kleine vragen waar het land mee worstelde. De suffragettes zetten hun eis voor stemrecht kracht bij met manifestaties, hongerstakingen en geweld. Stakingen op scheepswerven en in mijnen legden met de regelmaat van de klok grote delen van de indus-

trie plat. Ierse nationalisten, die over genoeg zetels beschikten om de regering in Londen lam te leggen, eisten een verregaande vorm van zelfbestuur – en ‘onverwijld’ had toen nog een andere betekenis – terwijl in het noorden van Ierland protestanten zwoeren indien nodig de wapens te zullen opnemen tegen het land waartoe ze zo graag wilden blijven behoren. Een ongeziene, bittere constitutionele machtsstrijd tussen de verkozen volksvertegenwoordiging en het door conservatieven gedomineerde House of Lords maakte de crisis compleet. Nog steeds een kwaaië klant, dat House of Lords. Zelfs Life Peers hebben graag een lintje. De Britse democratie ‘passed from introspection to what looks very like nervous breakdown’. Het land van hoop en glorie daverde op zijn grondvesten, nog voor de wereldbrand van ’14-’18 zich aankondigde.

Het voornaamste slachtoffer van dat verbale en politieke geweld was de liberale partij. Haar individualisme leek achterhaald tegenover het collectivisme en nationalisme die opgang maakten. De liberale nadruk op zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid vond geen genade meer bij de verpauperde stedelijke bevolking en bij de arbeidersklasse, die de beperkingen van dat discours dagelijks op haar bord kreeg. De gematigdheid, burgerzin en zin voor consensus van de liberale partij stuitten steeds meer kiezers tegen de borst, mensen voor wie de maat vol was. En haar ingebakken optimisme was simpelweg wereldvreemd in de ogen van grote groepen kiezers die de toekomst weinig rooskleurig inzagen.

‘Liberalism was still embodied in a large political party; it enjoyed the support of philosophy and religion; it was intelligible, it was intelligent, and it was English’, vat Dangerfield samen. ‘But it was also slow, and it so far transcended politics and economics as to impose itself upon behaviour as well. For a nation which wanted to revive a sluggish blood by running very fast and in any direction, Liberalism was clearly an inconvenient burden.’

Die eigenaardige dood van liberaal Engeland leert ons veel over de achilleshiel van het liberalisme. Het liberale wereldbeeld komt mak-

kelijk onder druk te staan in tijden van negativisme, groepsdenken en onzekerheid. Wanneer het democratische overlegmodel gewantrouwd of geminacht wordt en kiezers zich niet langer als *burgers* in de volle zin van het woord willen gedragen, met rechten en plichten, met macht maar ook met beperkingen, dan krijgt het liberalisme het vanzelf moeilijk.

Ook nu weer, en niet alleen in Vlaanderen. Overal doorheen Europa komt de liberaal-democratische kijk – die enkele jaren geleden nog als vanzelfsprekend werd beschouwd – steeds meer onder vuur te liggen. Net als een eeuw geleden jagen vier brandhaarden het politieke systeem tot op de rand van de afgrond.

De angst en onzekerheid die migratie en globalisering teweegbrachten, waren de eerste nagel aan de doodskist van het liberale wereldbeeld. De recentere geopolitieke aardverschuiving – verzinnebeeld in Chinese Olympische Spelen, Russisch gas en staatsfondsen uit de Emiraten – rekende bovendien af met de illusie dat het Westen ook de volgende eeuw zou vormgeven. Intern leidden vertwijfeling, ongenoegen en machteloosheid ook nu weer tot de democratische oververhitting van populisme en nationalisme, tot de politiek van het emotionele ‘genoeg is genoeg’. Voeg daar een indrukwekkende economische crisis aan toe, veroorzaakt door ondenkbare financiële onverantwoordelijkheid en culminerend in onhoudbare begrotingen, en het broeierige klimaat verkeert in een staat van fatale oververhitting.

Ook België ging de voorbije jaren *in reactie*. In reactie tegen angst en onzekerheid, die deels opgevangen werd door partijen die beweerden dat je midden in een economische storm beter niet van kapitein of van koers kunt veranderen. Reactie ook tegen de traagheid, de ondraaglijke inertie van een systeem dat volgens weer andere partijen met één been in het graf staat en daarbij best een handje geholpen kan worden.

De voorbije jaren waren een verhaal van duizenden individuele revoltes, tegen de toekomst en tegen het verleden, tegen verandering of tegen de anderen, tegen partijen die durven beweren dat het moeilijk zal worden en veel van onszelf zal vragen. Ook nu weer lijkt het libera-

lisme extravagant in zijn gematigdheid, in een vreselijk ongematigd tijdsgewricht.

Maar hoe elegant en inzichtelijk de analyse van Dangerfield over de dood van de Britse liberalen ook was, ze toont maar een deel van het verhaal. Want de liberale partij mocht dan al de oorlog niet overleefd hebben, het liberale ideaal, het liberale wereldbeeld was en bleef hoe dan ook diep ingebakken in de Britse maatschappij. Alleen werd het in partijpolitieke termen voortaan vertolkt door vertegenwoordigers van andere partijen. 'As an attitude to life, based on an ethical and rationalist view of society, it survives in the main body of the Labour Party, [...] in a still influential press, and even in a wing of the Tory Party', stelde een recensent jaren later, 'It is still the typical English way of thinking. What did die in its hour of seeming triumph was the Liberal Party.'³¹

Ook uit die interne, louter partijpolitieke achilleshiel van de Britse liberale partij is lering te trekken voor de onze, zoveel decennia later. Want het succes van de liberale partij was steeds gestoeld op een interne spanning tussen de traditionele, gematigde en zelfs wat gezapige whigs en de op democratisch, economisch en maatschappelijk vlak vooruitstrevende *radicals*. In die spanning zat juist haar succes. Als ze verslapte, verloor de partij haar aantrekkingskracht voor een breder publiek en bleef ze enkel als belangenvereniging voor de gegoede burgerij over. Als de druk te groot werd, vormde ze een gevaar voor de partijpolitieke en ideologische eenheid.

En dat is wat er gebeurde. Door gebrek aan ideologische scherpzinnigheid, zelfverzekerdheid en leiderschap verloren de liberalen hun gezicht. Het politieke talent werd voortaan aangesproken door de verfrissende en ruimdenkende ideeën in en rond de Labour Party, de gevestigde waarden stelden hun hoop op de beproefde machine van de conservatieve partij. En in beide partijen kwamen mensen en ideeën terecht die liberaal van inslag waren. Tot en met de man die ooit het boegbeeld was van die schitterende oxymoron, het *burgerlijke radicalisme*: Winston Churchill, die aan begin van de eeuw nog toetrad tot

de liberale partij omdat hij die zag als de motor voor verandering, maar sinds 1925 opnieuw zetelde als conservatief.

Op die hartstochtelijke vooroorlogse jaren, waarin de liberalen hun visienauwelijks hadden kunnen doordrukken, volgden de hartverscheurende oorlogsjaren, waarin de oorlogsinspanning wars van alle ideologische en partijpolitieke overwegingen geleverd moest worden. Die verantwoordelijkheid was even noodzakelijk als ondankbaar. En uiteindelijk bleek ze ook ondraaglijk, want met de vorming van een onuitgegeven coalitieregering tijdens de oorlog verdween ook het partijpolitieke liberalisme voorgoed uit het oog van de kiezer.

Pas in de jaren tachtig was de desillusie van liberaal denkend Engeland over de twee andere partijen groot genoeg om van de liberale partij weer een politieke factor van betekenis te maken. En het is geen toeval dat een van de stamvaders van de huidige Liberal Democrats, Roy Jenkins, een historicus van het negentiende-eeuwse liberalisme was – overigens ook een gewezen voorzitter van de Europese Commissie – die de steeds minder liberale en pro-Europese koers van Labour een halt wilde toeroepen.

Die *inherent* *spanning* is een constante in de successen van liberale partijen, nu en in het verleden. Ook de Belgische liberalen vormden, in hun succesperiode in de late negentiende eeuw, een verbond tussen de zogenaamde *doctrinair* en de *radical*en. En omgekeerd: wanneer het bourgeoisielement te veel de overhand kreeg en de meer vooruitstrevende krachten overvleugeld werden, verloren ze hun populaire basis. Dat was onder meer in het interbellum het geval. Ook het driestans dat in de jaren zeventig de pvv uitbouwde tot een factor van belang, Willy De Clercq, Frans Grootjans en Herman Vanderpoorten, vormde een uitgesproken alliantie tussen het traditionele en het moderne, tussen de ideeën en hun praktische uitwerking, tussen het burgerlijke en het populaire.

Tegenwoordig schrikken we van die spanning, wordt ze gevreesd als inconsistent of door rechts-populisten afgedaan als machtsgeilheid, terwijl doctrinair en zich op zoek naar hun herstelde eigenheid dreigen

vast te klampen aan een traditioneel maar theoretisch liberalisme dat electoraal niet alleen onaantrekkelijk maar vooral irrelevant is. Maar een liberale partij kán niet zonder: zij moet het debat aandurven over haar ideologie, maar de politieke praxis onderkennen. Ze moet de wereld willen veranderen zonder uit het oog te verliezen hoe moeilijk dat is. Zij moet mensen aanspreken, maar hen soms durven tegenspreken. *In der beschränkung zeigt sich erst der Liberal.*

Ook Open Vld droeg haar verantwoordelijkheid de jongste jaren noodgedwongen en steeds meer met de moed der wanhoop, in het besef dat het in het steeds complexer wordende Belgische labyrint zeer gemakkelijk is je politieke eigenheid kwijt te raken.

De ironie wil dat het juist de pogingen zijn om, sinds 1999, de partij aan te passen aan de tijdgeest, die vandaag onze partijpolitieke achilleshiel vormen: de ideologische verwatering, een probleem van geloofwaardigheid en het tekort aan structuren, netwerk en persoonlijkheden om het liberale verhaal authentiek en doorleefd te maken.

De kiem van de recente afkalving lag al in de verruimingsoperatie met mensen van de toenmalige CVP en Volksunie. Hoewel de beweegredenen voor deze oefening nu meer dan ooit correct blijken – dat een liberale partij maar de dragende en drijvende kracht van de Vlaamse politiek kan zijn als ze breder gaat dan de traditionele liberale thema's, economische voorstellen en donkerblauwe kandidaten – is het toch daardoor dat de overtuiging groeide dat voor de VLD-top de macht primeerde op de inhoud. Dat de partijtop – mezelf inclusief – alles zou doen of laten om maar de grootste te blijven.

Daar ontstond de mythe waarop de rechts-populistische verleiding zich zou enten, het verhaal van een partij die heroverd moest worden door de gewone militanten, die naast een geïmporteerde linker-vleugel ook een rechtervleugel nodig had. De jarenlange, uitputtende vechtscheiding met Dedecker en consorten bewees de essentiële juistheid van het verruimingsverhaal: naarmate de verrechtsing en verkramping verder insijpelden, verloren we veld bij de categorieën waar we traditioneel al het zwakst stonden: vrouwen, lager opgeleiden, arbeiders.

ders, zonder daarvoor enig krediet op te bouwen bij onze traditionele zelfstandige achterban. Het aanwakkeren van het ongenoegen speelde alleen andere partijen in de kaart. Al dat rechtse machismo leidde enkel tot electorale impotentie.

Beide ontwikkelingen versterkten enkel het liberale geloofwaardigheidsprobleem. Van bij haar ontstaan was de vld een verfrissende, sterk ideologisch bevroten partij geweest. Per definitie. Liberalen, zowel de leden als de kopstukken, doen niet aan politiek om de winkel open te houden. Zij moeten kunnen nadenken, schrijven, evolueren, dingen in beweging zetten en veranderen.

Maar ideologie is een gevaarlijk iets, en al meteen na de wittebroodsweken van paars-groen bleek dat de kloof tussen droom en werkelijkheid, a fortiori voor liberale hervormingsdrang in een land waar de onliberale inertie diep geworteld zit in hoofden en structuren, groot en pijnlijk kan zijn. Wat in se onze kracht is, leverde ons tezelfdertijd een knoet van een imagoprobleem op, als de partij waarvan de ideologische bevrotenheid ver verwijderd is van de politieke werkelijkheid, als de partij waar communicatie geen middel maar een doel op zich geworden is, waar de woordvoerders het voor het zeggen hebben en de beleidsmakers daardoor steeds minder te zeggen hebben. Een partij die zichzelf voorbijloopt in een onmogelijke en onnodige poging het ritme van de mediacyclus bij te benen. U weet wel, 'die mensen' van de 'politieke spelletjes'.

En intussen vestigde Vlaanderen zijn hoop in steeds bangere dagen op de enige partij die wél nog een Groot Verhaal had, een eenvoudig, doorleefd maar volstrekt fictief verhaal dat wil dat het allemaal heel erg mee zou vallen als we niet het Waalse blok aan ons been zouden hebben, dat de Grote Staatshervorming een alternatief is voor een sociaaleconomische hervorming, dat de federale *bad bank* afgestoten kan worden zonder de meerderheidsaandeelhouder ervan te verarmen. 'Niet ik, maar zij leven boven hun stand' – dat is het motto van de Vlaamse volksofstand anno 2012. En in tijden van populisme wil geen politicus het risico lopen onder 'zij' gecatalogeerd te worden.

Maar hoezeer de Vlaamse liberalen ook geplaagd worden door de tijdgeest, hoe sterk het soms ook lijkt dat zij, net als hun Engelse voorgangers, hun grootste overwinning ooit maar moeizaam overleven, toch weiger ik te geloven dat we voorbestemd zijn een bijrol te spelen in de Belgische politiek. De geest van het liberalisme, die nu politiek deels vertaald – of eerder: geaccapareerd – wordt door andere partijen, zal ook nu weer pas in een samenhangend en geloofwaardig politiek project uitgewerkt worden als het vanuit de liberale partij zelf gebeurt.

De democratische oververhitting stelt niet alleen Vlaamse liberalen voor een existentieel vraagstuk. Verre van.

Zo pleitte christendemocratisch vrijdenker Rik Torfs al voor een meer dan grondige vernieuwing van zijn partij waarvan het basisidee, het personalisme, volgens hem niet langer de hoeksteen van een politiek hanteerbare ideologie kan vormen. 'Het grote probleem met het personalisme is dat het een te gemakkelijke harmonie veronderstelt tussen individu en gemeenschap', zei de CD&V-senator na de recentste en spectaculairste verkiezingsnederlaag van zijn partij. En ook hier de overtuiging, of beter de waarschuwing dat vernieuwing alleen uit eigen kracht kan komen. 'Als je een nederlaag hebt geleden, moet je niet proberen de winnaar te kopiëren, maar diep in je eigen hart kijken en zien waarin je zelf nog gelooft.'³² Al wordt Torfs handig afgewimpeld als een ongeleid projectiel, toch wijzen krampachtige pogingen van zijn partijvoorzitter Beke om weer aansluiting te vinden bij de klassieke wortels van de partij en bij de katholieke achterban in dezelfde richting.

Het is tekenend voor een partij die, na jaren van faustiaans verbond met de N-VA, tot het besef is gekomen dat het uitspelen van de nationalistische kaart een verduiveld handig middel was om paars op de knieën te krijgen, maar tegelijkertijd De Wever alle troeven in handen gaf om uiteindelijk de christendemocratie zielloos en zielig achter te laten.

Ook onder de Nederlandse christendemocraten leeft de oncomfortabele gedachte dat de noodzakelijke herijking van hun waarden

en hun programma, die een kans kreeg in de oppositie jaren, ondergraven werd door toegevingen aan de rechtse verleiding en de verlokkingen van de macht. ‘De tijdgeest is sterker’, knaagde het partijgeweten bij monde van CDA-medeoprichter Frans Andriessen, ontuchtend door verloren verkiezingen en een koerswijziging in de richting van de Pvv. ‘Door Wilders niet te isoleren maar te omarmen ondergraaft de partij vooral zichzelf.’³³ Sinds het falen van de minderheidsregering Rutte-Verhagen komt er ook in het CDA meer ruimte – misschien beter: meer zelfvertrouwen – om zich scherper af te zetten tegen het destructieve verhaal van Wilders.

Dat een parlementaire oppositiekuur verre van zaligmakend is, toont ook de koers van de sociaaldemocratische partijen in heel Europa, die net als in Vlaanderen kabbelend tot zwalpend hun weg zoeken door het economische stormweer, dat hen naar hun overtuiging de wind in de zeilen zou moeten geven.

Ook zij slagen er niet in de tijdgeest te vatten in een wervend en constructief verhaal. Populisme is immers oppositie tegen een *systeem*, meer dan tegen een regering, en de sociaaldemocratie is, bewust of onbewust, goedschiks of kwaadschiks, steeds meer deel van dat systeem gaan uitmaken.

Zo stelde wijlen Tony Judt met droefheid vast dat sociaaldemocratische partijen bij verkiezingen in de nasleep van de financiële crash consistent slecht scoorden. Ze slaagden er kennelijk niet in van de nood van het kapitalisme hun deugd te maken.³⁴ De paradox van de welvaartsstaat, en van de sociaaldemocratie, argumenteerde hij, is dat ze aan haar eigen succes ten onder ging, dat haar successen voor vanzelfsprekend genomen werden door generaties die economische vooruitgang voor lief namen, die maatschappelijk individualisme en materialisme zijn gaan koesteren en zo deels het ideologische fundament voor die welvaartsstaat zijn gaan ondergraven.

Maar ook de terugkeer van de onzekerheid kon links niet overtuigend doen klinken. ‘If it is to be taken seriously, the left must find its voice’, schreeuwde Judt het uit in een essay met als titel ‘What Is

Living and what is Dead in Social Democracy' – een meer dan oppervlakkige gelijkenis met Dangerfields analyse van het liberalisme. Maar hoe knap zijn pleidooi en hoe scherp zijn maatschappelijke analyse ook was, Judts stem bleef weinig overtuigend waar het erop aankomt alternatieven aan te dragen die moderne definitie van sociaaldemocratische politiek onder woorden te brengen.

Of de verkiezing van François Hollande daar veel aan zal veranderen, valt te bezien. Hij heeft de toonzetting rond Europees links scherp gesteld maar met 28 procent van de stemmen in de eerste ronde van de presidentsverkiezingen, nauwelijks anderhalf procent meer dan de moegetergde Sarkozy, en alweer een historische zege voor Frans extreem rechts, moet de echte trendbreuk nog bewezen worden. En haar duurzaamheid bewijzen. Houdt zijn uitgesproken linkse verhaal het langer uit dan dat van zijn illustere voorganger François Mitterrand?

Meer dan bij socialisten en christendemocraten het geval is, zijn de liberale basisprincipes in se wel bestand tegen de tijdgeest. Maar alleen op voorwaarde dat ze herijkt worden op maat van de uitdagingen van vandaag, dat we een duidelijke politieke koers varen los van *sui-visme* en eng *economisme*, dat we weer meer de nadruk gaan leggen op de zelfbeschikking en het humanisme, die altijd al het liberale fundament uitmaakten. En de VLD opnieuw een verhaal heeft. Een verhaal dat wortelt in het historische liberale gedachtegoed van vrijheid in verantwoordelijkheid, geloof in het privé-initiatief als motor van de vooruitgang, de staat als middel, nooit als doel, ethisch progressief, gestoeld op gelijke kansen en gelijke plichten, resoluut kosmopolitisch en progressief. Maar ook een eenvoudig en doorleefd verhaal dat uitgaat van de zorgen en ambities van de mensen. Al die dure woorden moeten er niet in. En politiek personeel dat zo'n verhaal overtuigend kan brengen. Meer moet dat niet zijn.

Wat blijft er wel nog overeind als alle zekerheden weg lijken te vallen? Welke waarden of wijsheden overleven zelfs de ergste ontreddering?